

Bagi Zoltán

A HÓDOLTSÁG KORA A TÉNYEK TÜKRÉBEN

The era of Turkish occupation in the mirror of facts

Káldy-Nagy Gyula: *A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben*. Dél-alföldi évszázadok 24. kötet. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2008

Szeged hódoltságkori történetének feldolgozottsága országos viszonylatban is a legkiemelkedőbbek közé tartozik. A város múltját górcső alá vevő helytörténeti monográfiák kiemelten foglalkoztak a 16–17. századdal. Reizner János 1899-ben kiadott *Szeged történetének* I. kötete a kor tudományos szemléletének és igényének megfelelően pozitivistá stílusban íródott. A majd egy évszázaddal később (1983-ban) Kristó Gyula szerkesztésében megjelent *Szeged története* I. kötetének a hódoltságra vonatkozó részeit Szakály Ferenc írta, aki immár kutatásainak fő hangsúlyát nem az eseménytörténet minél pontosabb bemutatására helyezte, hanem tematikus fejezetekben vizsgálta meg Szeged 16–17. századi demográfiai változásait, gazdasági potenciálját, társadalmi megoszlását, ket-tős közigazgatását, valamint művelődési és egyházi viszonyait is. A város hódoltságkori történetének utolsó rövid összefoglalását Blazovich László adta a *Szeged rövid története* című munkájában, amely a Dél-alföldi évszázadok 21. köteteként látott napvilágot 2007-ben. Mindezek mellett a Csongrád Megyei Levéltár tudományos feladatai között kiemelt helyet foglalt el a megye hódoltságkori forrásainak közreadása. Az intézmény által periodikusan kiadott kiadványsorozatokban az 1970-es évek végétől jelentek meg a Vass Előd és Káldy-Nagy Gyula fordította török adóösszeírások/defterek magyar fordításai. E nagy forráskiadási munka befejezéseként jelent meg 2008 májusában a Dél-alföldi évszázadok 24. köteteként Káldy-Nagy Gyula *A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben* című munkája.

A 16. századból még rendszeresen fennmaradt szandzsákösszeírások vagy tahrir defterek rendkívül fontos adatokat szolgáltatnak a hódoltság múltjával foglalkozó történészek számára. A budai vilajethez tartozó szegedi szandzsákról 1570-ben készített irat lehetőséget ad arra, hogy a magyar történetírás kutatásainak eddigi eredményeit a népességszám és a népességösszetétel, a hódoltsági birtokviszonyok, valamint a településhálózat tekintetében újra igazolja és tovább árnyalja.

Mivel átfogó népszámlálásra csak II. József uralkodása idején került sor, a Magyar Királyság koraiújkorai népességének meghatározásához a magyar és

török adóösszeírások, valamint az urbáriumok adnak rekonstrukciós lehetőséget. Ezek a források csak töredékesen maradtak meg. A 17. századból pedig jóval kevesebb deftert őriztek meg a levéltárak, mint az előző évszázadból. Az összeírások értelmezése is több problémát vet fel. Az adójegyzékek pusztán az adóköteles családfőket vették számba, ám ez sem történt meg minden esetben. Káldy-Nagy Gyula hívta fel arra a figyelmet, hogy az oszmánok Magyarországon az 1570-es évekig a dzsizje adót csak a módosabb családoktól hajtották be, s a defterekből az adózók mintegy 30%-a hiányzott. Az 1570. évi szandzsákösszeírás azon oszmán iratok egyike, amelyekben nem csupán a családfő, hanem a vele együtt élő nő vagy nőtlen fiúgyermek, vele egy kenyéren élő (maradt) házas vagy legénynek maradt testvérek, valamint esetleg a vele rokoni viszonyban nem lévő legények keresztnévét is feltüntették, mint ahogyan erre Szakály Ferenc Szeged esetében már rámutatott. Eszerint, hívja fel a figyelmet Káldy-Nagy Gyula a forráskiadvány bevezetőjében, 691 családfőt számoltak össze a török adószedők Szegeden. Ez azt jelenti, hogy az 1546-ban készített első oszmán adóösszeírásban szereplő adatokhoz képest a város lakossága megközelítőleg a felére csökkent.

A szegedi szandzsák népességének összetétele is a magyar történetírás eddigi kutatásainak eredményeit támasztják alá. Ismeretes, hogy a 16. század második felében megjelent térképeken már a Temesközt, illetve a Szerémséget rácsok lakta területként tüntették fel. A magyar és délszláv etnikum határát az 1570. évi összeírás alapján is a Maros folyó nyugati meghosszabbítása adja meg. Kivételnek tekinthető a vásárhelyi náhije, amelynek három településén a bejegyzett családfők mindegyike délszláv eredetűnek tekinthető (Derekegyháza, Donád, Tőke), míg két másikban (Héked, Feketerákos) magyarokkal éltek együtt vegyesen. Ez esetben azonban Blazovich László kutatásai alapján feltételezhető, hogy ezeket az embereket még Hunyadi János telepítette le saját birtokaira, ezekben a falvakban. Nem véletlenül használtam a rác vagy szerb megnevezés helyett a délszlávot az etnikum meghatározásánál. Történetírásunk a korabeli bizonytalan elnevezések alapján szerbeknek tartotta a hódoltsági délszlávokat. Ezek túlnyomó része valóban ortodox vallású szerb vagy vlach volt, ugyanakkor több tízezer főnyi katolikus bosnyák és horvát is feltűnik ezen a területen, gondoljunk csak a bácskai sokácokra vagy bunyevácokra. További kutatásokat igényel, hogy a defterekben feltüntetett névanyag alapján újrarajzolják a hódoltság etnikai viszonyait, immáron differenciálva a délszlávok közötti etnikai viszonyokat is. Ez a szerb és a magyar történetírás közös feladata lehet.

A muzulmán vallásúak magyarországi betelepődése meg sem közelítette a Balkánon tapasztalhatókat. Szinte teljesen hiányzott a földműves és iparos tömeg, amely adófizető termelőként keresett új lakhelyet. A betelepülő muszlim iparosok a várakban és a hozzájuk tartozó városokban, a katonaság és a hivatalnoksereg közelében telepedtek le. A szegedi szandzsákban sem volt ez másként,

de ez az igazgatási terület, ahol a katonai és közigazgatási központokon kívül muszlimok előfordultak a falvakban is. Az 1570. évi összeírás szerint ugyanis a bácskai náhijében három, a titeli náhijében pedig egy tisztán muzulmán falut találunk. Emellett a zombori náhijében hét olyan település volt ekkor, amelyben délszlávok és muszlimok együtt éltek. Szándékosan nem használtam a török elnevezést, hiszen a nevek egy jelentős része arra utal, hogy viselője nemrégiben tért át a mohamedán vallásra (bin Abdullah). Emellett többször előfordul a Boszna elnevezés, amely egyértelműen bosnyák eredetre utal. A muszlim vallásúak aránya lassan emelkedett az 1578. évi összeírás tanúsága szerint, ahogyan erre Hegyi Klára felhívta a figyelmet.

A nagyobb igazgatási központokban a mahallénként összeírt magyar, délszláv vagy török lakosok mellett külön feltüntetve cigányokat is találunk. Utóbbiak között éppúgy előfordult muzulmán vallású, mint ortodox.

A forráskiadvány a hódoltság 16. századra jellemző birtokviszonyait tükrözi vissza. Egyrészt jellemző, hogy a legnagyobb jövedelmeket hozó helyeket, kevés kivételtől eltekintve, a kincstár megtartotta saját kezelésében. A szegedi szandzsákban is a marhakereskedelemben jelentős szerepet játszó mezővárosok és vámátkelőhelyek, például a vásárhelyi náhije összes települése, szultáni hászbirtokok maradtak.

A forráskiadványhoz mellékletként csatolt, Blazovich László tervei és Kratochwill Mátyás szerkesztette és rajzolta térkép a hódoltság 16. századi településhálózatáról ad nagyon fontos képet. A szandzsákösszeírásból és a kartából kiderül, hogy a nagy oszmán hadjáratokat követően 1570-re a hadak járásának leginkább áldozatul eshetett Duna-menti települések újræledtek, bár lakosságuk etnikuma kicserélődött. Hegyi Klára átlagosan 10% alatti falupusztulással számolt a hódoltság egészét tekintve a 16. században. Ez a viszonylag védettebb szegedi szandzsák esetében sem lehetett másként, így nem meglepő, hogy a defter összeállítói összesen 751 lakott és lakatlan helységet írtak össze. Emellett a már a középkorban kialakult településszerkezet továbbélt ekkor. A Duna-menti termékeny terület apró falvaiban döntően növénytermesztés folyt. Ezzel szemben a Duna–Tisza köze terméketlen homokos síksága az extenzív szarvasmarhatartásra volt alkalmas. Ennek megfelelően egy koncentrált településhálózat jött létre. Ezt az állapotot azonban a tizenöt éves háború nagy pusztításai változtatták meg.

A Dél-alföldi évszázadok 24. köteteként megjelent, Káldy-Nagy Gyula által fordított, jegyzetekkel és bevezetővel ellátott 1570. évi szegedi szandzsákösszeírás fontos kiindulópontja lehet a hódoltságkor kutatói számára, hiszen – mint ahogyan említettem – a magyar történetírás eddigi eredményeit újra igazolja és tovább árnyalja.